

Вознесенська Олена Леонідівна,

с. н. с., к. психол. н., Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

Вікові особливості взаємодії дитини з медіа в родинному контексті

Особистість у процесі освіти засвоює зразки поведінки суспільства й соціальних груп за принципом наслідування, співвідносить свою поведінку з їхніми нормами й цінностями. Сім'я є першим „соціальним інститутом” для дитини, першим освітнім середовищем. Але на сьогодні сім'я часто вже не відіграє провідну роль у формуванні особистості дитини. Все більш дослідники відмічають вплив інформаційного середовища на особистість дитини, навіть коли мова йде про найменших.

Розповсюдження засобів масової інформації сприяє подоланню меж – географічних, економічних, духовних в поширенні різних типів інформації завдяки технологічним інноваціям. Але ці переваги інформаційного суспільства стають недоліками, якщо ми розглядаємо їх вплив на розвиток особистості дитини. Педагогічні спостереження й спеціальні дослідження показали сильний вплив масмедійних образів на дитячу свідомість у силу підвищеної вікової сензитивності, що обумовлює ефективність формування соціальних настанов і мотивацію поведінки дитини [1].

Питання теорії та практики масової комунікації, впливу засобів масової комунікації є об'єктом пильної уваги з боку соціальних психологів: теорія соціального наслідання (А. Бандура, В. Росс), згідно якої людина засвоює моделі поведінки через імітування тих, що вона бачить (Р.Харріс); теорія культивування як зміни в уявленнях про реальність через багаторазовий вплив ЗМІ протягом тривалого часу, уніфікацію поглядів різних людей на соціальну реальність (Дж. Гербнер, Гросс, Морган, Сінбореллі); теорії соціалізації, що проводять думку про те, що ЗМІ через довготривалий вплив стають джерелом знань про світ (Мейровіц, Поустмен, Ван Евра); теорії використання та задоволення (Блумер, Рубін та ін.); теорія нав'язування порядку денного; когнітивістська (конструктивістська) теорія, що заснована на теорії категоризації та стереотипізації, слі-

дуванню людиною ментальним схемам, заснованим на попередньому досвіді (Харріс, Накамура, Торндайк). Серед новітніх теоретиків дослідження медіа – Слюсаревський М.М., Фролов П.Д., Найдьонова Л.А., Н.Б. Кирилова, Е. Дайсон, Г.Л. Сквоттер, Б. Стерлін, А. та М. Крокер.

Нам здається актуальним співвіднести вікові особливості сприймання медіапростору та впливу інформації на формування особистості дитини зі стадіями розвитку дитини.

На наш погляд, теорія Еріка Еріксона пропонує найбільш цілісний підхід до зростання та розвитку людини, включаючи у себе як поведінковий, так й соціальний, духовний і соматичний компоненти. Еріксон розглядає особистість не ізольовано, а у взаємодії із середовищем, суспільством, у процесі соціалізації, а трансформацію особистості й процес дорослішання з погляду розвитку людини як суспільної істоти, з огляду на її психологічні й соціальні характеристики. Згідно концепції Еріксона перші п'ять стадій охоплюють період розвитку від народження до 18 років [4]. Крім *епігенетичної теорії розвитку людини* ми спираємося в побудові нашої періодизації взаємодії дитини з медіа в родинному контексті на теорію *розумового розвитку Піаже* та новітні розробки – *бодинамічну теорію Л. Марчер і Л. Олларса* [3].

Згідно Е. Еріксону на **стадії 1** – від народження до 18 місяців – формується базове почуття *довіри – недовіри*. За бодинамічною теорією цей період включає три стадії розвитку: на першій – з внутрішньоутробного періоду розвитку до 1 місяця після народження формується *структура існування*; від народження до 18 місяців – *структура потреб*; у віці від 8 місяців до 2,5 років – *структура автономії*, дитина вчиться досліджувати світ навколо і усвідомлювати свої почуття і імпульси як ті, що їй належать, автономні від батьків. Згідно Ж. Піаже ця стадія відповідає *сенсомоторному розвитку* дитини: маля використовує уроджені способи поведінки, може здійснювати внутрішні дії, має уявлення про оточуючий світ, починає мислити.

Стадія 2 за Е.Еріксоном – від 18 до 36 місяців має назву „*автономність – сором, сумнів*”. Коли дитина довіряє своєму світу, вона прагне відділитися

від піклувальників і „встати на ноги”, що супроводжується „Ні” дитини як фактом її окремоті і виявленням її автономності. За бодинамічною теорією, цей вік – формування **структури волі**: дитина вчиться переживати свою здатність бути сильною в світі, відстоювати своє „Я”, казати „Ні”, проявляти гнів.

Згідно Е. Еріксону **стадія 3** – від 3 до 5 років: **ініціатива (заповзятливість) – провина**. Після розвитку автономності, дитина починає досліджувати свій власний світ і діяти у ньому: вона спостерігає дії дорослих, імітує їх та може займатися уявними іграми впродовж кількох годин. Це – вік активної фантазії та її словесного вираження. В цей період з’являється сумління. В поведінці дитина керується своїм власним розумінням, що є добре, а що – погане. Вона вчиться стримувати ярість і контролювати імпульси (це структура волі за бодинамічною теорією, що формується в віці до 3х років), в чому проявляється моральна та соціальна відповідальність. На цій стадії відбувається статтева ідентифікація, і дитина пробує „залицятися” до людей протилежної статі. Якщо ми звернемося до бодинамічної теорії, то виявимо, що у віковий період від 3 до 6 років формується структура „**любов-сексуальність**” – здатність інтегрувати почуття любові із сексуальними почуттями.

На цих трьох стадіях розвитку формується Я-концепція дитини: вона співставляє і визначає свій статус за трьома компонентами – чи можу я любити і бути коханим? чи можу я керувати обставинами моєї поведінки? чи є у мене навички та вміння робити те, що мені необхідно в цьому світі?

Згідно Ж. Піаже, в цей період у дитини формується **доопераційне, наглядне мислення** (від 18 місяців до 7 років): когнітивні процеси характеризуються егоцентризмом, мислення сконцентровано на одному чи кількох аспектах безпосереднього поля діяльності, дитина переходить від сенсомоторних відчуттів „тут і тепер” до формування уявлень про об’єкти.

Стадія 4 за Е. Еріксоном – від 6 до 11 років: **працьовитість – неповноцінність**. В шкільні роки новий біологічний ритм дитини надає можливості навчанню подальшим вмінням, необхідним для дорослого життя. Найбільш важливі кооперація, взаємозалежність і здорове почуття змагання. Оточення дити-

ни на цій стадії вже не обмежується домом та сім'єю, впливу надає і школа. Дитина намагається спробувати себе, адаптуватися до самотійного життя.

Бодинамічна теорія Л. Марчер и Л. Олларса, доповнюючи епігенетичну модель розвитку людини за Е. Еріксоном, передбачає два різних періоди розвитку дитини у цьому віці: в інтервалі від 6 до 8 років у дітей будується структура думок – здатність формувати власну тверду думку, а формування структури „солідарність/дія” – ставлення особистості дитини до групи відбувається в період від 7 до 12 років. Перший період характеризується виробітком власної думки, основна проблема другого періоду – встановлення балансу між особистими потребами і потребами групи.

Ж. Піаже визначає у цей період (від 7 до 12 років) **формування конкретно-операційних структур**: дитина здатна трансформувати у своїй свідомості досвід взаємодії з конкретними об'єктами, засвоює систему класифікації, групує об'єкти у класи, може порівнювати, домислити відсутні частини, не представлені в полі сприймання, що дуже важливо у взаємодії з медіапростором і медіасоціалізації особистості;

Стадія 5 за Е. Еріксоном – **ідентичність – рольове безладдя**. Від 11 до 18 років. Перехід від дитинства до дорослого стану викликає фізіологічні та психологічні зміни, останні проявляються як внутрішня боротьба між прагненням до незалежності, з одного боку, і бажанням зберегти залежність від тих, хто про тебе піклується, бажанням бути вільним від відповідальності за своє доросле життя – з іншого боку. Головне утруднення цієї стадії – ідентифікаційна сплутаність, нездатність пізнати своє „Я”. Підліткам властиве створювати себе мислений ідеал сім'ї, релігії, суспільства, виробляти і переймати теорії і світогляди, які обіцяють примирити всі протиріччя і створити гармонійне ціле. Згідно Ж. Піаже від 12 років починається **формально-операційна стадія**: формується здатність мислити абстрактно, логічно, дитина мислить не тільки наглядно, а вже може будувати гіпотези, розуміти пропорції, мислення є раціональним і систематичним [2].

Враховуючи величезний вплив саме телебачення на розвиток дитини, в багатьох країнах існують обмеження на телеперегляд для дітей різного віку, спеціальні закони о телекомунікаціях, що дають можливість батькам обмежити негативний вплив відео і телепрограм на дітей. Ці закони покликані сприяти просуванню ефективних процедур, стандартів, систем або інших механізмів для забезпечення простого и повного доступу до інформації, необхідної для ефективного використання блокуючої медіанасильство технології [4].

Провідні країни Заходу вже давно розробили чітку систему вікових обмежень (рейтингів) для показу фільмів і інших аудіовізуальних матеріалів в кінотеатрах та на телебаченні, для продажу і прокату відеокасет, комп'ютерних/відеодисків. Як правило, ці обмеження пов'язані з показом сцен насилля, сексу, с частим використання ненормативної лексики тощо. Існуюча з 1997 року в Канаді система вікових рейтингів для телебачення включає такі рейтинги, що обмежують перегляд ТВ: дитячі програми; для дітей старше 8 років; тільки разом з дорослими; для аудиторії старше 14 років; для аудиторії старше 18 років. В США класифікація вікових рейтингів близька до канадської, лише вік дитини/підлітка знижений на 1 рік – до 7ми, 13ти та 17ти років. Подібні вікові обмеження існують і для комп'ютерних/відеоігор [4].

Аналіз та узагальнення досліджень щодо впливу медіа на розвиток дитини в залежності від віку дитини, проаналізовані вікові особливості розвитку дитини, дозволяють нам перейти до побудови вікової періодизації взаємодії дитини з медіа в родинному контексті не тільки на основі впливу сцен насильства на психіку дитини, а за критеріями психосоціального та фізичного розвитку дитини в кожний віковий період.

На наш погляд, існує шість вікових груп, кожна з яких має свої особливості взаємодії з медіа-простором.

1. Від зачаття до 18 місяців:

- взаємодія з медіа відбувається за посередництвом дорослого, що піклується про дитину: на внутрішньоутробній стадії розвитку маля розвиває емоції

через переживання матері, що спілкується з медіа, після народження – дорослі читають дитині книги, саджають перед телевізором, включають радіо;

- дитина реагує на звуки від телевізора та радіо; увага до медіа залежить від помітності об'єкта сприймання – інтенсивності, руху, контрасту, змін, несподіванки, протиріччя;

- дитина вчиться через наслідування моделей дорослого;

- дитина сприймає зміст телепередач як реальність.

У цей період завдяки читанню дорослим книг починає формуватися уява дитини, засвоюються певні соціальні норми і правила поведінки, прийнятні соціальні моделі, відбувається актуалізація образів з колективного несвідомого, що позитивно впливають на психічний розвиток немовля, розвивається пам'ять, увага, мова і мовлення дитини через розмову з дорослим, розвиток відчуття ритми; здійснюється музичний розвиток. З іншого боку – спілкування дитини з медіа надає негативного впливу на сенсомоторний розвиток дитини (затримка фізичного розвитку, зменшення природної рухливості дитини); формування страхів, сприймання світу як небезпечного; гнів як захист від страхів; початок формування медіазалежності (як пасивна реакція на неможливість висловлювати свої бажання, задовольняти свої потреби). Можемо також констатувати вплив на розвиток емоцій дитини емоцій, що медіа-інформація викликає у дорослого.

2. Від 18 місяців до 3х років:

- залежність від дорослих залишається, але зростаюча автономність дитини впливає на вибір медіа;

- дорослі обмежують власні імпульси та прояви дитини у відповідності до прийнятних моделей поведінки;

- дитина реагує на швидкі зміни дій на екрані;

- дитина краще запам'ятовує відеоряд;

- відбувається поява у дитини улюблених телепередач.

Крім того, що було характерно для попередньої стадії розвитку, треба відмітити розвиток здатності до співчуття завдяки читанню та когнітивних здібностей дитини через навчання читанню, психомоторний розвиток дитини – по-

треба рухатися під музикальні звуки, відчуття ритму завдяки радіо, а також негативний вплив телебачення – затримку розвитку вольових якостей; наслідування дітьми моделей взаємодії у соціумі – насильства, жертви.

Ми вважаємо, що до 3х років медіа взагалі, а телебачення зокрема, надають великої шкоди розвитку дитини, тому в цьому віці цю взаємодію недостатньо обмежити, її потрібно навіть заборонити. Роки від 3х до 8ми мають свої особливості, пов'язані за формуванням різних психічних утворень, що і визначає виокремлення цих стадій розвитку та необхідність обмеження взаємодії дитини з мас-медіа.

3. Від 3-х до 6ти років:

- власний вибір медіа, здатність розрізняти жанри;
- телевізор – об'єкт постійної уваги дитини, акцент на візуальних ефектах;
- розуміння відмінностей образів реальності і медіа-образів;
- концентрація на теперішньому часі;
- здатність розуміти і реконструювати окремі епізоди та сцени програми;
- парасоціальна взаємодія;
- наслідування моделей взаємодії з іншими з мультфільмів;
- моделювання соціально-психологічної реальності на основі інформації з медіа: просоціальна поведінка або антисоціальна;
- залежність від зовнішніх настанов, когнітивних стандартів „добре–погане”, оцінка медіаконтенту на основі вказівок соціуму;
- реальна або бажана ідентифікація з героями;
- диференціація журнальної культури від книжної.

Цей період характеризується негативним впливом телебачення на формування просторового та кольорового зору – сприйняття перспективи і тонких кольорових відтінків; відстеження логічної послідовності сюжету; затримкою розвитку мовлення, уяви; розвитком страхів у сприйнятті світу, підвищеною тривозможністю в сполученні з більшою агресивністю; зниженням творчого потенціалу; затримкою розвитку емпатії, примітивністю почуттів; підданістю соціальним очікуванням, стереотипам; наслідування дітьми моделей взаємодії у соціу-

мі через ідентифікацію з героями (агресора, жертви). Спостерігається і короткотривалий ефект розвитку мови, розширення словника дитини під впливом спеціальних дитячих розвиваючих передачах, формування позитивних соціальних настанов; а також розвиток просоціальної поведінки, соціальної інтеграції.

4. Від 6ти до 8ми років:

- спостерігається удосконалення мови, здатність приймати точку зору іншого, вибудова смислів і значень, відповідних ліній сюжету;
- вихід за границі „тут і тепер”;
- ідентифікація з героями;
- відбувається розпізнання основного змісту, реконструкція лінії оповідання, в переплетінні її з власними інтерпретаціями;
- сформовані навички розуміння оповідальних схем,
- приваблюють програми, що нагадують власне життя;
- спостерігається важкість оцінки реальності телевізійних образів;
- збільшення гнучкості прийомів, пов'язаних з розподілом уваги;
- задоволення від вербального гумору;
- в оцінці моральності вчинку людини дитина орієнтується на безпосередні індикатори поведінки;
- розвивається потреба в спілкуванні щодо медіа-контенту.

В цьому віці завдяки власне читанню у дитини формується уява, логіка, структурні схеми, власна думка, здатність робити висновки, оцінювати моральність; відбувається розвиток пам'яті та когнітивних здібностей, рольового репертуару через ідентифікацію з різноманітними героями книг; моделювання поведінки. Читання преси – газет, журналів – призводить крім позитивних ефектів до створення ідеальних образів; формування власної точки зору під впливом друкованого видання без критичності і усвідомлення; оцінка моральності вчинку на основі вказівок соціуму. Телебачення впливає на формування власної точки зору як усередненої, як у всіх; на розвиток творчості, мислення, емоцій, здатність писати, зниження показника оригінальності мислення; може викликати збіднення рольового репертуару через малий вибір об'єктів для ідентифікації

в телеконтенті; призводити до наслідування дітьми моделей взаємодії у соціумі – насилля, жорсткого поводження, жертви, моделювання поведінки. Однак дослідники відмічають стимулюючий потенціал взаємодії з телебаченням дитини для розвитку дитячої уваги і гри.

5. Від 9ти до 12ти років:

- сильна тяга до медіа, експериментування з усім спектром жанрів;
- здатність розрізняти реальність та видумку по критеріям сконструйованості, фізичної дійсності, можливості, вірогідності та формальних ознак;
- зрозумілі аморальні наміри людини та недовіра до реклами;
- розрізняють відео-переживання від реальних; емпатійні переживання в ставленні до теле-, „друзів”;
- самостійність вибору та когнітивні копінгові стратегії;
- стійки переваги дітей за статевою ознакою.

Крім вже перелічених ефектів читання дитиною книжок треба відмітити в цьому році негативний вплив через поглинання у видуманий світ, порушення зв'язків з соціальним середовищем та позитивний – через можливість обговорення змісту книг з друзями та родиною. Радіо надає музичну освіта та розвиток компетенцій дитини. Телебачення впливає на зниження порогу чуттєвості до жорстокості, на процес смислоутворення; формування та обмеження ідентичності хлопчиків через образи супергероїв та дівчат через ідеалізацію краси; викликає знецінювання людського життя і моральних цінностей, стимулювання агресивно-насильницької поведінки; викликає ідеалізацію персонажу-злодія, інверсію понять позитивного і негативного героя, моделюючи ефекти особливо підсилюються; відбуваються зміни в гендерних настановах дітей; зниження шкільної успішності; використання сексуального контенту ЗМІ для самоосвіти. З іншого боку, телебачення стає засобом культурної ідентифікації та інтеграції, пізнання інших великих груп. В цьому році комп'ютер починає відігравати значну роль в житті дитини, впливаючи на розвиток пізнавальної сфери дитини та можливості спілкування щодо ігор; а з іншого боку – на створення ідеальних образів; моделювання агресивної поведінки героїв кібер-ігор; затримку фізич-

ного розвитку дитини через гіподинамію, апатію, втрату інтересу до інших видів активності, дратівливість та тривожність; можливі розвиток комп'ютерної залежності; порушення зв'язків з соціальним середовищем;

З 8ми до 12ти років, коли формується власна думка дитини, вибудовуються її моделі міжособистісного спілкування взаємодія з мас-медіа навіть необхідна, але з відслідковуванням змісту, контенту, часу взаємодії з боку батьків. Неможливо об'єднати в одну групу 7-мирічних дітей і 13тирічних, як це пропонує або Федоров О.В., або канадські та американські медіа-психологи. Тому що перед дітьми цих вікових груп стоять дуже різні завдання розвитку.

6. З 12 до 18 років. Після 12ти років, як показують дослідження, підліток сам регулює свою взаємодію з медіа, батьки майже не в змозі контролювати цей процес, група однолітків стає для людини більш авторитетною і важливою.

Отже, медіа відіграють у наш час значну роль в розвитку і соціалізації дитини, впливаючи як позитивно, так й негативно на різні складові особистості дитини в різні вікові періоди. Створена вікова періодизація взаємодії дитини з інформаційним простором в родинному контексті може допомогти спеціалістам, що консультують батьків з приводу взаємодії дитини з медіа, формування медіазалежностей тощо. Вона покладена в основу медіаосвіти сім'ї.

Література:

1. *Абраменкова В.В.* Социальная психология детства: Учебное пособие. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 431 с.
2. *Вінтерхофф-Шпурк П.* Медиапсихология: основные принципы / Winterhoff-Spurk P. Пер. с нем.: Medienpsychologie. Науч. ред.: канд. филолог. н. Киселева А.А.– Харьков: Гуманит. Центр, 2007. – 286 с.
3. *Марчер Л., Олларс Л., Бернард П.* Травма рождения: метод ее разрешения // Пер. с англ. Т.Н. Тарасовой / Московский психотерапевтический журнал. – № 1. – 2003. – Москва, 2003. – 45 с.
4. *Федоров А.В.* Права ребенка и проблема насилия на российском экране. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2004. – 418 с.